

KRETINGOS TARMĖS SKAITVARDIS

J. ALEKSANDRAVICIUS

Čia aprašomas Kretingos tarmės skaitvardis. Jis turi būdingų ypatybių, kuriomis skiriasi tiek nuo kitų tarmių, tiek nuo lk. skaitvardžio.

KIEKINIAI SKAITVARDŽIAI

Tarmės lytyje *vėns* ~ *vienas* yra išnykęs galūnės balsis *a*. Kad lytis *vėns* yra kilusi iš *vėinas*, rodo kiti linksniai ir mot. g. *vėinà* ~ *vienà*. Skaitvardžiai *vienas*, *viena* kaitomi kaip ir *a*-kamieno būdvardžiai.

Vienas, *viena* tarmėje vartojami keliais atvejais: a) kaip skaičių pavadinimai, pvz.: *òns tòr vėina vāka* ~ *añs tūri vieną vaiką*; b) kaip nežymimieji nariai, pvz.: *vėina siki gīvėna túoks žmúogòs* ~ *vieną sýkį gyvėno tóks žmogùs*, *vėina dėina òns atėję pri-mònes* ~ *vieną diėną añs atėję prý mūnes*; c) reikšmėmis tas pats, ta pati, pvz.: *abòdò ešėję vėino kėlò* ~ *abùdu išėję vienu keliù*, *vėino dėino pjúoviem* ~ *viena diėna pjóvėm*; d) skaitvardis sustiprina sąvoką, pvz.: *čė ĩ vėinē jókā* ~ *čia ĩr vienì juokai*, *vėsòr vėns žvìrs* ~ *visur vienas žvyras*.

Dò, *dvė* šitaip linksniuoja:

V. <i>dò</i> ~ <i>dù</i>	<i>dvė</i> ~ <i>dvi</i>
K. <i>dvėjū</i> ~ <i>dvijū</i>	<i>dvėjū</i> ~ <i>dvijū</i>
N. <i>dòm</i> ~ <i>dúm</i>	<i>dvėm</i> ~ <i>dvim</i>
G. <i>dò</i> ~ <i>dù</i>	<i>dvė</i> ~ <i>dvi</i>
Įn. <i>dòm</i> ~ <i>duñ</i>	<i>dvėm</i> ~ <i>dvim</i>
Vt. <i>dvėjūs</i> ~ <i>dvijūs(ė)</i>	<i>dvėjūs</i> ~ <i>dvijūs(ė)</i>

Kaip matyti ir iš paradigmos, vard. ir gal. galūnės nesiskiria, kaip ir lk. vard. Tokias pat galūnes kaip *du*, *dvi* turi ir lytys *abòdò* ~ *abùdu*, *abėdė* ~ *abldi*, tik mot. g. išnykęs priebalsis *v*, kuris, galimas daiktas, išnyko dėl analogijos su vyriškąja gimine.

Abiejų giminių kilm. galūnė daugiskaitiška: *dvėjū* ~ *dvijū*. Kai kuriose tarmės vietose (Kartėna, Budriai) galūnėje išlaikytas senovinis *n* arba *m*: *dvėjūn* ~ *dvijuñ*, *dvėjūm* ~ *dvijuñ*. Be lyčių *abòdòms* ~ *abùdums*, *abėdėms* ~ *abldims*, tarmėje pasakoma ir lytis su daugiskaitiška galūne: *abėjū* ~ *abijū*.

Vyr. g. *dòm* ~ *dúm* naud. savo galūnėmis sutampa su lytimi *abòdòm* ~ *abùdum*, o mot. g. *dvėm* – *dvim* sutampa su *abėdėm* ~ *abldim*, tik pastarojoje lytyje

kaip minėta, išnykęs v. Naud. lytys *abòdòm* ~ *abùdum*, *abèdèm* ~ *abidim* sutampa su naud. Skaitvardžių *dù*, *dvi* naud. ir įnag. skiriasi tik savo kirčiavimu, būtent: naud. *dòm* ~ *dúm*, *dvèm* ~ *dvím*, o įnag. *dòm* ~ *duñ*, *dvèm* ~ *dvim̃*.

Tarmės šiandieninės lytys *dum*, *dvim*, reikia manyti, atsirado arba iš *du*, *dvi*, prie kurių naujai prisegtos galūnės; plg. kitus panašius žemaičių dviskaitos reiškinius: *dúm v́rum*, *dvím rañkim* ir pan. Taigi jos turėtų būti sudarytos žymiai vėliau po senovinių *duo*, *dvie* virtimo *du*, *dvi*, vadinasi, po galūnių *-uo* ir *-ie* pakitimo, arba *-om*, *-em* atsirado trumpėjant žodžio galūnei, kai *-um*, *-im* dar nesudarė dvigarsių. Iš kitos pusės, galimas ir kitoks jų raidos aiškinimas — iš *duom*, *dviem* (*uo*, *ie* > *ou*, *ei* > *ō*, *ē*); plg. *vėns* ~ *vienas*, *pėns* ~ *pienas*, *ąštōnc* ~ *ąštuñtas*, *gerėms* ~ *geriems*, *dvė gerėje* ~ *dvi gerieji*, *prāusōntēs* ~ *prāusanties*. „praūsiantis“, *oždēngosēs* ~ *uždēngusies* „užsideñgus“, *dėrbōntējē* ~ *dėrbantiējai* (greta: *dėrbōntēi*). Šiandieninių tarmės lyčių *dum*, *dvim* nebuvimas senuosiuose raštuose remtų pastarąją teoriją.

Viet. lytys *dvėjūs* ~ *dvijūs(ė)*, *dvėjūos* ~ *dvijōs(ė)*, taip pat *abėjūs* ~ *abijūs*, *abėjūos* ~ *abijōs(ė)* turi daugiskaitines galūnes.

Vietoj lk. „dviese“, „trise“ tarmėje sakoma: *dvėjáu* ~ *dvijau*, *trėjáu* ~ *trijau*, pvz.: *anòdò dvėjáu pjūovė* ~ *anòdu dvijau pjōvė*, *anėi trėjáu dėrba* ~ *aniė trijau dírbo*.

Lyties *tris* ~ *trys* linksniavimas mažai skiriasi nuo lk. Kilm. galūnės trejos: *trėjū* ~ *trijū*, *trėjūn* ~ *trijūñ* ir *trėjūm* ~ *trijūm̃* (su senoviniaisiais *n*, *m* tariama Kartenoje ir Budriuose). Naud., gal. ir įnag. turi *i*-kamieno daiktavardžių galūnes: *trėms* ~ *trims*, *tris*, *trėmis* ~ *trimis*; mot. g. sakoma ir *trėjūoms* ~ *trijōms* „trijomis“ (*jo*-kamieno galūnė); viet. *trėjūs* ~ *trijūs* (vyr. g.), *trėjūos* ~ *trijōs(ė)* (mot. g.).

Kiekiniai skaitvardžiai nuo „4“ iki „9“ taip tariami: vyr. g. — *kėtòrė* ~ *keturì*, *pėnkė* ~ *penkì*, *šėšė* ~ *šeši*, *sėptīnė* ~ *septyni*, *ąštūnė* ~ *ąštuoni*, *dėvīnė* ~ *devyni*, o mot. g. ~ *kėtòrēs* ~ *kėturios*, *pėnkēs* ~ *peñkios*, *šėšēs* ~ *šėšios*, *sėptīnēs* ~ *septynios*, *ąštūnēs* ~ *ąštuonios*, *dėvīnēs* — *devynios*. Jie linksniuojami būdvardžių daugiskaitos galūnėmis, išskyrus kai kuriuos atvejus, pvz.: vyr. g. dg. gal. turi galūnę *-is*: *kėtòris* ~ *kėturis*, *pėnkis* ~ *penkis* ir t.t.

Skaitvardis *dėšimtēs* ~ *dešimtis* linksniuojamas kaip ir mot. g. *i*-kamieniai daiktavardžiai.

Lytys „11“ — „19“ sudaromos su *-lėka* ~ *-leka*: *veinūlėka* ~ *vieniūleka*, *dvilėka* — *dvýleka*,... *devīnūlėka* ~ *devyniūleka*; plg. lytį *vieniūleka* ir kt. kitose tarmėse, pvz., dūnininkų (Pagramantis). Kadangi *-leka* kitose tarmėse yra *e*, reikia manyti, kad Kretingos tarmėje nekirčiuotas *e* susiaurėjo ir išvirto *ę*. Skaitvardžiai 11 — 19 linksniuojami *a*-kamienių daiktavardžių galūnėmis.

„20“ — „90“. Dešimtys sakomos daugiausia vienu žodžiu: *dvėdėšimt* ~ *dvidešimt*, *trisdešimt* — *trisešimt*, *kėtòrėsdėšimt* ~ *kėturiasdešimt*,... *dėvīnėsdėšimt* ~ *dėvyniasdešimt*. Šitos lytys linksniuojamos: vard. *dvėdėšimt* ~ *dvidešimt*, kilm. *dvėdėšimtiēs* ~ *dvidešimtiēs*, naud. *dvėdėšimtėi* ~ *dvidešimtie*, gal. *dvėdėšimti* ~ *dvidešimti*, įnag. *dvėdėšimte* ~ *dvidešimčia*, viet. *dvėdėšimtie* ~ *dvidešimtė(jė)*. Taip linksniuojamos ir kitos dešimtys. Atskirais atvejais skaitvardžių lytys vartojamos ir ne sudurtinės sutrauktinės, ypač kalbant apie amžių ir kai kuriais kitais atvejais, pvz.: *òns ī jāu dvėjū dėšimtiū* ~ *añs yr jāu dvijū dėšimtiū* (greta: *dėšimčiū*).

Šimc ~ *šimtas* linksniuojamas kaip *a*-kameniai daiktavardžiai, pvz.: vn. vard. *šimc* ~ *šimtas*, kilm. *šimta* ~ *šimto*, naud. *šimtū* – *šimtu* „šimtui“ ir t.t.

„Tūkstantis“ linksniuojama kaip mot. g. *i*-kameniai daiktavardžiai: vard. *tūkštontes* ~ *tūkstantis*, kilm. *tūkštontes* ~ *tūkstantis*, naud. *tūkštontėi* ~ *tūkstantie* „tūkstančiui“ ir t.t. Tas žodis tarmėje pasakomas ir su *é*-kamenio galūnėmis, pvz.: vard. *tūkštontę* ~ *tūkstantė*, kilm. *tūkštontęs* ~ *tūkstantės*, naud. *tūkštontė* ~ *tūkstantei*, gal. *tūkštontę* ~ *tūkstantę* ir t.t.

KELINTINIAI SKAITVARDŽIAI

Paprastieji kelintiniai skaitvardžiai savo morfologinėmis ypatybėmis mažai tesiskiria nuo lk. atitinkamų skaitvardžių; *pėrms* ~ *pirmas*, *qntros* ~ *añtras*, *tręc* ~ *trėčias*, *kėtvėrc* ~ *ketviřtas*, *pėnkc* ~ *penřtas*, *šėsc* ~ *šėřtas*, *sėptinc* ~ *septiñtas*,... *veinūlekc* – *vieniūlektas* ir t.t.

Kelintiniai skaitvardžiai linksniuojami kaip ir atitinkami būdvardžiai.

„XX–XXX“ kelintiniai skaitvardžiai: *dvėdėřimc* ~ *divideřimtas*, *trisdėřimc* ~ *trisdėřimtas*. „XL–XC“ skaitvardžių kelintines lytis (deřimčių) dažniausiai pakeičia įvardžiuotinės lytys, pvz.: *ketoręsdėřimtāsis* ~ *keturiasdėřimtāsis*, *penķesdėřimtāsis* ~ *penkiasdėřimtāsis* ir t.t. C ir M visai neturi paprastųjų kelintinių lyčių; vietoj jų vartojamos kelintinės įvardžiuotinės lytys, pvz.: *řimtāsis* ~ *řimtāsis*, *tūks-tōntāsis* ~ *tūkstāntāsis*.

Kelintiniai įvardžiuotiniai skaitvardžiai turi tokias pat galūnes, kaip ir atitinkami įvardžiuotiniai būdvardžiai.

Skaitvardis *pėrms* ~ *pirmas*, *pėrmā* ~ *pirmā* laipsniuojamas kaip ir būdvardžiai: *pėrmėsnis* ~ *pirmėsnis*, *pėrmėsnę* ~ *pirmėsnė*, *pėrmāusis* ~ *pirmiāusis*, *pėrmāusę* ~ *pirmiāusę*.

DAUGINIAI SKAITVARDŽIAI

Dauginiai skaitvardžiai savo daryba nesiskiria nuo atitinkamų skaitvardžių lk.: *vėinėrė* ~ *vieneri*, *vėineres* ~ *vienerios*, *dvėjė* ~ *dveji*, *dvėjės* ~ *dvėjos*, *trėjė* ~ *treji*, *trėjės* ~ *trėjos*... *dėvinėrė* ~ *devyneri*, *devineres* ~ *devýnerios*. Linksniuojami kaip ir *keturi*, *keturios*, išskyrus vyr. g. gal.: *vėinefus* ~ *vienerius*, *dvėjjūs* ~ *dvejūs* ir t.t. Tarmėje vartojamos ir lytys *ābėjė* ~ *abeji*, *ābejės* ~ *ābejos*. Linksniuojamos kaip ir *dveji*, *dvejos*: kilm. *ābėjū* ~ *abejū*, naud. *ābejėms* ~ *ābejiems*, *ābejūoms* ~ *ābejoms* ir t.t. Pastarosios lytys vartojamos dviskaitos reikšme, pvz.: *pasėjėtmāu ābejus kāilėņus* ~ *paslėjmāu ābejus kāilinius*, *sō-ābėjės rātās eřvažāva* ~ *sū ābejāis rātāis* (vežimais) *iřvažiāvo*, *ābejės šliedēs prāstas* ~ *ābejos šlėdės* (rogės) *prāstos*, *atkėlk ābejės kārķlēs* ~ *atkėlk ābejas kārķles* (vartus).

KUOPINIAI SKAITVARDŽIAI

Kuopiniai skaitvardžiai tarmėje vartojami šie: *pūors* ~ *pōras* „pora, dvejetas“, *tręc* ~ *trėitas* (<*trej(e)tas*) „trejetas“, *kėtvėrc* ~ *kėtvertas*, *pėnķec* ~ *peñķetas* ir kt. Skaitvardžio lytį *pōras* „pora“ tarmėje skiria nuo daiktavardžio *pūora* ~ *pōra*, pvz.: *balōndū pūora* ~ *balañdžių pōra*, *eř-anūodōms eřėšs graži pūora* ~ *iř anuōdūms išeis graži pōra*. Reikia pažymėti, kad *penķetas*,... *devynetas* tarmėje

rečiau vartojami, jų vietoje dažnai pasakomi kiekiniai skaitvardžiai. Lk. vieneto tarmėje iš viso nėra. Kuopiniai skaitvardžiai linksniuojami *a*-kamienių daiktavardžių galūnėmis.

Vartojimas nesiskiria nuo lk., pvz.: *pūors dēinū ~ pōras dienū* „pora dienų“, *pūora trēta dēinū ilēdēs, ēr-ātēk ~ pōrą trēitą dienū ilēidēs, iř atēik* „porą trejetą dienų praleidęs, ir ateik“, *kētvērta dēinū nulēdēs, ē-viel atējē ~ kētvertą dienū nulēidēs, iř vėl atējē* „atėjo po keturių dienų“.

SKAITVARDINIAI VEDINIAI

Tarmėje daromi vediniai su priesaga *-gūps ~ -gūbas, -gūba*, pvz.: vyr. g. — *vēingūps ~ viengūbas, dvēgūps ~ dvigūbas, trēgūps ~ trigūbas, ketōrgūps ~ ketūrgūbas, penkegūps ~ penkiagūbas*; mot. g. ~ *vēingūba — viengūba, dvēgūba ~ dvigūba* ir t.t. Linksniuojami kaip ir atitinkami būdvardžiai. Lytys *viengūbas, dvigūbas* tariamos ir su vienabalsiu šaknyje: *vēngūps ~ viengūbas, vēngūba ~ viengūba*.

Sakiniuose jie vartojami kaip ir būdvardžiai, pvz.: *jē natēkosē dērpsi, būs dvēgūps dārps ~ jēi netikusiai* (nevykusiai) *dīrbsi, būs dvigūbas dārbas, garnitūō-řōu pasešūtē perkāu na-vēingūba, vō-dvēgūba platōma matarējes ~ garnitūōiu (eilutei) pasisiūtī pirkāu nā (nē) viengūbo, ō dvigūbo platūmo matarijēs* (medžiagos).

Su priesaga vyr. g. *-links ~ -linkas*, mot. g. *-linka* daromi šie vediniai: *vēinlinks ~ vienlinkas, vēinlinka ~ vienlinka, dvēlinks ~ dvilinkas, dvēlinka ~ dvilinka, trēlinks ~ trilinkas, trēlinka ~ trilinka, ketōrlinks ~ ketūrlinkas, ketōrlinka ~ ketūrlinka*. Linksniuojami kaip ir būdvardžiai. Vartojami irgi kaip būdvardžiai, pvz.: *jē vēinlinks šūls par-plūons, gāl solēnktē dvēlinka, trēlinka, vō jē rēk, ē-ketōrlinka ~ jēi vienlinkas siūlas pař plōnas, gāl* (galima) *suleñkti dvilinką, trilinką, ō jēi reik, iř ketūrlinką*.

Su priesaga vyr. g. *-uops ~ -opas*, mot. g. *-uopa ~ -opa* daromi šie vediniai: vyr. g. — *vēinefūops ~ vieneriōpas, dvejuops ~ dvejiōpas, trejuops ~ trejiōpas, ketōfūops ~ keturiōpas, penkefūops ~ penkeriōpas, šešeřūops ~ šešeriōpas, dešimteřūops ~ dešimteriōpas*; mot. g. — *vēinefūopa ~ vieneriōpa, dvejuopa ~ dvejiōpa, trejuopa ~ trejiōpa* ir t.t. Linksniuojami kaip ir būdvardžiai. Tarmėje vartojami irgi kaip būdvardžiai, pvz.: *perkāu trejuōpu šūlu ~ pirkāu trejōpū* (trijų rūšių) *siūlū, trūbā dērptē vēinefūōpu vēñū nāpštēks ~ trōbai dīrbti vieneriōpū vini ū naužtēks, tōřō pasēdēigosi ketōfūōpu ōgu ~ turiū pasidiegusi keturiōpū ūogu, ka-ōntveži mēšla, dešimteřūopa nāudā ~ kād aņtveži mēšlo, dešimteriōpa naudā*.

Su priesaga vyr. g. *-ēpis, ~ -ipis*, mot. g. *-epē ~ -ipē* daromi šie vediniai: *dvēlēpis ~ dvilipis, dvēlēpē ~ dvilipē, trēlēpis ~ trilipis, trēlēpē ~ trilipē, ketōrlēpis ~ keturlipis, ketōrlēpē ~ keturlipē*. Linksniuojami kaip būdvardžiai. Vartojami irgi kaip būdvardžiai, pvz.: *pāvāsarēs dāug dvēlēpū vārū kōrk pāopalēs ~ pavāsariais dāug dvilipū vārūka* (kurkia) *pāupaliais* (paupiais), *rētā tagāl rāstē trēlēpi rēišōta — retai tagāl* (tegalima) *rāsti trilipī riešutą*.

Kai kurių skaitvardinių vedinių bėra tik suprieveiksmėjusios dg. įnag. lytys, būtent: *vēnstedās ~ viensėdais, dvēstedās ~ dvisėdais, trēstedās ~ trisėdais*, pvz.: *vēnstedās jūodāms, gāl ē-zuovēzdūoms liektē ~ viensėdais jōdamas, gāl iř zovēzdōms* (šuoiais) *lēkti, jūoįtē i-tōrgō dvēstedās ~ jōjēv [tuřgū dvisėdais* (dviese

ant vieno arklio), *nàdėdėlė vākā kārtās trėšėdās jūo* — *nadideli vaikai kažtais trisėdais* (trise ant vieno arklio) *jója*.

Tarmėje vartojamos ir iš skaitvardžių sudarytos prievieksminės lytys, būtent: *vėinėp* ~ *vieneip* „vienaip“, *ėntrėp* ~ *añtreip* „antraip“, *trėtėp* ~ *trėteip* „trečiaip“, pvz.: *ė-vėinėp mėslėjáu*, *er-ėntrėp*, *ė-trėtėp* — *nikāp nagalėjáu ešmėslitė* ~ *iť vieneip mįslėjau*, *iť añtreip*, *iť trėteip* ~ *nikaip negalėjau išmįslyti*.

Iteikta

1963 m. rugėėjo mėn.

ИМЯ ЧИСЛИТЕЛЬНОЕ В КРЕТИНГСКОМ ГОВОРЕ

И. АЛЕКСАНДРАВИЧЮС

Резюме

Числительные по своим морфологическим особенностям мало отличаются от числительных литературного языка. Они изменяются как соответствующие прилагательные или существительные. В ударном окончании родительного падежа множественного числа имеется форма и с древними *n*, *m*.

Происхождение и развитие форм двойственного числа *dúms*, *dvíms* «двух» (родительный падеж), *dúm*, *dvím* «двум» (дательный падеж) и *duñ*, *dvíñ* «двумя» (творительный падеж) твердо не установлено: они развились или из *dú* «два», *dvi* «две» с прибавлением новообразованных окончаний, или *-um*, *-im* развились вследствие сокращения окончания, когда еще *-um*, *-im* не являлись дифтонгическими сочетаниями.

Форма *vieniúoleka* «одиннадцать» в говоре с палатализованным *n*. В говоре, как и в литературном языке, числительные множественные (*dauginiai*) употребляются с существительными *pluralia tantum*. Употребляются также и собирательные (*kúopiniai*) числительные. Вместо форм литературного языка *dviese*, *trisė* в говоре употребляются формы *dvijau* „вдвоём“, *trijau* «втроём».